

SAMLAREN

T I D S K R I F T

F Ö R

S V E N S K L I T T E R A T U R H I S T O R I S K

F O R S K N I N G

NY FÖLJD. ÅRGÅNG 33

1952

U P P S A L A 1 9 5 3

S V E N S K A L I T T E R A T U R S Ä L L S K A P E T

UPPSALA 1953

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB

537165

Kraft av evighet.

Av Gustaf Fredén.

På våren 1781, samma år som Thorild diktade *Passionerna*, förklarade han i ett brev till sin vän Heurlin, att han numera ägnade naturen den dyrkan som han i sin första ungdom hade ägnat Gud. I en förtydligande parentes angav han, att han med ordet Gud åsyftade »skaparen», och längre fram i brevet tillade han naturen det likaledes förtydligande epitetet »den oändliga».

Vad Thorild här meddelar om sin religiösa ståndpunkt är visserligen ingenting annat än vad som utan kommentar kan läsas ut ur *Passionernas* text. Diktens trosvissa panteism är väl också det som främst har tilldragit sig den litteraturhistoriska forskningens uppmärksamhet. Det har mer än en gång sagts — bl. a. av Thorild själv — att titeln är missvisande: dikten ger inte någon skildring eller analys av passionerna, endast — för att använda Thorilds eget uttryck — deras »metafysik». Däremot har det kanske inte alltid med tillbörlig tydlighet och styrka framhävts, att vad vi får inte heller är en filosofisk utredning utan en innerlig åkallan, en hymn till naturen.

I brevet till Heurlin berättar Thorild emellertid ju inte bara att han numera tillbeder naturen utan också att han tidigare har tillbett Gud. Meddelandet kan förefalla tämligen onödigt och föga intressant; hela den utbildning han fått i skola och gymnasium hade haft till främsta ögonmärke att bereda honom för det andliga ämbetet. Att vara »naturalist» innebar i dåtidens Sverige att utgöra ett undantag; att »tillbedja Gud» var att följa regeln. Helt utan intresse är nog ändå inte upplysningen; alldeles utan betydelse för den Thorild som utformade *Passionerna* har kanske ändå inte de tidigare årens gudstillbedjan varit. Jag tror snarare att den har bidragit med något ganska väsentligt; den har, förefaller det, skänkt dikten något av dess säregna ton, givit den karaktär. Tydligast synes mig detta framträda i andra sångens skildring av naturens allkraft, den evigt skapande, evigt förstörande. Det är en kraft som —

... fläktar ljuvlig och susar i västan,
hotar förskräcklig i dundret, rasar i midnattsstormen.
Vällust i rosens barm, i våren ungdom och glädje:
död, förhärjning i nordans grymma, kvävande ilar!
Gjuter blomstrens ånga, driver de virvlande molnen,
purprar östern och smilar ifrån den rödgula frukten,
sporrar den frätande tigern, andas ömhet i duvan,
blickar i stjärnan nåd och gnistrar vrede i blixten.

Med snarlika ord skildras i Gamla testamentet den allsmäktige Gudens kraftgärningar. När Herren talar till Job ur stormvädret, frågar han,

om det är Job som har bjudit morgonen gry och anvisat morgonrodnaden dess plats, om han känner den väg där ljuset skiftas och där östanvinden sprides över jorden. Herren är det som klyver åt regnskuren dess rännil och gör den öde marken bördig och låter gräsets brodd skjuta upp. Och strax förut har Elihu förmanat sin olycklige vän att besinna, att »Gud dundrar med sit dunder grufweliga», att han jagar molnen vart han vill, »at the skola göra alt thet han biuder them på jordenes kretz», antingen han nu låter dem komma som tuktoris eller med nåd. Från nordanhimlen sänder Gud storm och köld; av hans anda utgår den betvingande frosten; men det är också han som låter landet bli stilla av sunnanväder.

Även i Psaltaren framhålles ofta, att det är Gud själv som talar i dunderet och ljungelden; »ärones Gud dundrar» heter det i 29 psalmen, hans röst sönderbryter cedrar och avhugger såsom en eldslåga. Han låter regnskyar stiga upp från jordens ända (Ps. 135: 7), stormvinden uträttar hans befallning (Ps. 148: 8). Han är det som skickar de unga lejonerna ut att söka sin föda, rytande efter rov (Ps. 104: 21). Men han är det också som vattnar bergen och skapar den frukt varav jorden mättas; han låter gräset skjuta upp för djuren och närande örter spira till människans tjänst; han gläder människans hjärta med vin och planterar cedrar på Libanon att fåglarna där må bygga sina nästen (Ps. 104: 13—17). Han mättar människorna med sina rika håvor och »skenker them med wellust såsom med enna ström».

Har Thorild själv haft klart för sig, hur nära hans poetiska diktning överensstämde med den gammaltestamentliga — det rör sig ju inte enbart om bilderna utan även om ett sådant stildrag som parallellism? Säkert är i varje fall att han i sin ungdom knappast kan ha undgått att ta intryck av den hebreiska poesins skönhet. Under sin gymnasietid i Göteborg hade han som lärare haft en av landets främste kännare av Gamla testamentets språk, lektor Johan Gothenius. Egentligen utnämnd i filosofi var Gothenius ofta tjänstledig för sitt arbete i bibelkommissionen, men det hände att han trots detta meddelade undervisning i »Hebreiska philologien». Så var fallet då Thorild var lärjunge vid gymnasiet. Men Gothenius var inte endast en av de första svenska bibeltolkare som tillämpade en kritisk filologisk metod med användande av olika varianter, han var också en hänförd beundrare av hebreisk poesi. Bland de böcker han år 1762 begärde att gymnasiebiblioteket skulle inköpa för hans räkning finner man inte bara Kennicotts monumentala utgåva av Gamla testamentet med dess epokgörande samling av varianter — nu en dyrbar raritet — utan också Lowths på sitt sätt lika epokgörande verk *De sacra poesi hebraeorum*. Karakteristiskt är att Gothenius, då han föreslog Lowths bok till inköp, motiverade detta med att den var en av de bästa kommentarier över psalmerna. Psaltaren var vid sidan av Hosea den bibliska bok som Gothenius främst sysslade med, och vi vet att hans egna »kommentarier» var barn av samma anda som Lowths. Den rent språkliga analysen föreföll honom mindre viktig än den stilistiska. Han kan inte gärna ha undgått att också förmedla något av sin egen upplevelse av den gammaltestamentliga lyrikens skönhet liksom av Lowths grundsyn på dikten som ett utflöde av kraft, ett uttryck för en känsla snarare än för en tanke. Det är samma syn på dikten vi finner i Thorilds dikt.

Kanske förtjänar det också att påpekas, att även Thorilds lärare i väl-

talighet och poesi, lektor Johan Rosén, hade Lowths arbete om den hebreiska poesien i sin boksamling.

Visserligen är den gudom som Thorild åkallar i *Passionerna* en annan än Israels Gud. Men hans dikt har ändå rätt till namnet »helig poesi». Den har hymnens karaktär. Det är här inte en fråga endast om stil. I första kapitlet av Genesis berättas det att Gud skapade människan till sin avbild — efter sitt beläte — och därmed anges en grundlinje i de bibliska författarnas tankevärld, de nytestamentliga såväl som de gammaltestamentliga. Man återfinner den hos Paulus; den har av honom förts ett steg utöver den gammaltestamentliga sfären, men det är samma tanke. »Veten I icke att I ären ett Guds tempel och att Guds Ande bor i eder?», skriver han till församlingen i Korint (1 Kor. 3: 16); strax efteråt upprepar han sin fråga: »Eller veten I icke, att eder kropp är ett den Helige Andes tempel, vilken bor i eder, Och som I haven av Gud . . .?» Och omedelbart därefter förmanar han korintierna: »Så prisen nu Gud i eder kropp och eder ande, vilka tillhöra Gud.»

Thorild har sammanfört Genesis' och Korintierbrevets formuleringar till en, då han utropar: »Människan — ack, naturens avbild, helgedom, tempel», men det är närmast den paulinska han överför till sitt eget språk och bygger vidare på i de följande raderna. Naturen lever i sitt tempel — människan — lever och verkar i form av en hemlighetsfull kraft som han kallar känslan. Detta är ju en exakt motsvarighet till Pauli tankegång: människan är ett Guds tempel, vari hans Ande bor. Thorild tycks rentav sammansmälta två oförenliga begreppssfärer, då han besvarar frågan, vad denna kraft är som lever inom människan:

Gud förborgad i stoftet,

Gud inom oss.

Visserligen är denna sammansmältning endast skenbar. Men själva den anslutning till inte bara Bibelns uttryckssätt utan också dess begreppsvärld som är så påfallande i hela detta avsnitt av dikten kan inte bero på en tillfällighet. Thorild har velat ställa mot varandra i skarpaste möjliga kontrast sin gamla tro och sin nya: den kristna gudstron och den naturalistiska monismen. Han har gjort det genom att konsekvent tillägga den nya gudomligheten, naturen, de bestämningar och egenskaper som de bibliska författarna tillägger sin Gud.

Frågan, varifrån Thorild har hämtat de idéer som utgör den filosofiska stommen i hans dikt, har som bekant besvarats olika. Albert Nilsson sammanställde honom med Spinoza och Leibniz. Det var, ansåg han, i huvudsak deras tankar Thorild hade »satt på meter». Martin Lamm fann detta orimligt och betonade i stället likheten med Shaftesbury. Stellan Arvidson förde in namnet Holbach i diskussionen. Roland Fridholm gjorde till sin uppgift att påvisa överensstämmelsen mellan Thorilds tankevärld å ena sidan, Herakleitos' och stoans å den andra. Därvid anslöt han sig i viss mån till Albert Nilsson, som hade påmint om 1600-talsrationalismens beroende av stoicismen, men han betonade vida starkare än Nilsson gjort det direkta beroendet av antiken. Vad *Passionerna* beträffar godtog han emellertid Lamms uppfattning. Även för honom blev Shaftesbury den som inspirerat den unge Thorild till dikten.

Såväl Spinoza som Leibniz och Shaftesbury kan kallas panteister. Men de är det inte på samma sätt och inte lika konsekvent. Hos Shaftesbury finns ett inslag av nyplatonism som är så utpräglat att hans livsåskådning måste betecknas som dualistisk. Man ser det tydligt i den prosahymn till naturen i *The Moralists*, som enligt Fridholm skall ha utgjort Thorilds viktigaste inspirationskälla:

O glorious Nature! supremely fair, and sovereignly good! all-loving and all-lovely, all-divine! whose looks are so becoming, and of such infinite grace; whose study brings such wisdom, and whose contemplation such delight; whose every single work affords an ampler scene, and is a nobler spectacle, than all which ever art presented! O mighty Nature! wise substitute of Providence! empowered Creatress! Or thou empowering Deity, supreme Creator, thee I invoke, and thee alone adore. To thee this solitude, this place, these rural meditations are sacred; whilst thus inspired with harmony of thought, though unconfined by words, and in loose numbers, I sing of Nature's order in created beings and celebrate the beauties which resolve in thee, the source and principle of all beauty and perfection.

Thy being is boundless, unsearchable, impenetrable. In thy immensity all thought is lost; fancy gives over its flight; and wearied imagination spends itself in vain; finding no coast nor limit of this ocean, nor, in the widest tract through which it soars, one point yet nearer the circumference than the first centre whence it parted. — — — Thus having oft essayed, thus having sallied forth into the wide expanse, when I return again within myself, struck with the sense of this so narrow being, and of the fulnes of that immense one; I dare no more behold the amazing dephts, nor sound the abyss of Deity.

Yet since by thee, O sovereign mind! I have been formed such as I am, intelligent and rational; since the peculiar dignity of my nature is to know and contemplate thee; permit that with due freedom I exert those faculties with which thou hast adorned me. Bear with my ventures and bold approach. And since nor vain curiosity, nor fond conceit, nor love of ought save thee alone, inspires me with such thoughts as these, be thou my assistant, and guide me in this pursuit; whilst I venture thus to tread the labyrinth of wide Nature, and endeavour to trace thee in thy works.¹

Shaftesbury gör ju en bestämd skillnad mellan naturen och ett gudomligt väsen, som står över den. *Wise substitute of Providence* är ett av de epitet som tillägges naturen. Den kallas visserligen *empowered Creatress*, men kraften att skapa har den alltså icke av sig själv; det är gudomen som ger kraften och som är den högste skaparen: *empowering Deity, supreme Creator*. När sångaren vågar sig in i naturens labyrint, riktar han en bön om bistånd till den personliga gudomlighet — *O sovereign mind!* — vars spår han söker.

Detta är nyplatonsk dualism, icke monism. Däri ligger den avgörande skillnaden mellan Shaftesbury och Thorild. Lamm har visserligen sökt göra även Thorild till nyplatoniker, men det har kunnat ske endast med hjälp av ett stympat och därför missvisande citat. Thorilds harmoniuppfattning är, säger han, inspirerad av Shaftesburys och skiljer sig från Leibniz' och Popes genom det starka betonandet av det estetiska momentet. För Thorild liksom för Shaftesbury utgör det sköna och det goda, enligt Lamm, tillsammans gudomligheten.² Till stöd för sin åsikt anför Lamm ett par rader från början av femte sången:

¹ Shaftesbury, *Characteristics*, 2, *A Rhapsody, The Moralists*, Part 3.

² *Upplysningstidens romantik*, 2, s. 155.

harmonien är skönhet och väl i vida naturen;
bägges förening är Gud.

Onekligen synes detta stämma förträffligt med Shaftesburys nyplatoniska lära om harmonien: det sköna och det goda, de bägge högsta idéerna, utgör förenade Gud. Men läser man de båda raderna i deras sammanhang, får de en helt annan innebörd. Den fjärde sången slutar med utropet:

O stråla! ljusfulla sanning:
kraft och harmoni förklara hela naturen.

Och så följer i omedelbar anslutning därtill de första raderna i femte sången:

Kraften är tingens liv, den Eviges, Eviges väsen;
harmonien är skönhet och väl i vida naturen;
bägges förening är Gud, som livar snillen och hjältar,
spänner stoftets förmåga till stora, härskande dygder.
Kraft utan harmoni är strid, är fasa och jämmer.
Harmoni utan kraft är god och oprisad vanmakt,
medelmåttans oädla lugn; men bägges förening
uttryck av Gud.

Det förefaller mig inte kunna råda någon tvekan om att ordet »bägge» i uttrycket »bägges förening är Gud» syftar på kraften och harmonien, icke på »skönhet och väl». Denna uppfattning bestyrkes av den katalog över författare och hjältar som Thorild låter följa och där kraft och harmoni genomgående balanseras mot varandra. Världens lärare, de vise, Guds söner, är benämningar som används om exempelvis Shaftesbury och Goethe. Hos dem finns ett stort mått av kraft — Goethe betecknas t. o. m. som våldsam — men också harmoni. Där endera saknas blir resultatet olyckligt. Galliens och Italiens »duvor» har mer harmoni än kraft; de är ömma, ljuva och lätta men sällan ädla och rör aldrig själens inre, heliga krafter. Tyrannerna — en Cromwell eller Tamerlan — saknade återigen harmoni; de ägde endast kraft, därför vann de endast tigerns ära.

Denna syn på förhållandet mellan kraft och harmoni stämmer väl överens med den man finner hos Leibniz. Att Thorild var förtrogen med hans system är odisputabelt. Men han kan ha mött den också på annat håll. Det är anmärkningsvärt att bland de författare som räknas upp såsom auktoriteter i det äldsta manuskript av *Passionerna*, vilket upptäckts och publicerats av Harald Elofsson, Shaftesbury icke är nämnd men däremot både Seneca — han kallas den »ädle, starke» — och Marcus Aurelius — kallad ett »levande bloss».

Redan Albert Nilsson påminde, såsom nyss nämnts, om att 1600-tals-rationalismen har tagit starka intryck av stoicismen. Dock satte han icke Thorild i direkt samband med denna. I Roland Fridholms avhandling *Thorild och antiken* har däremot — såsom också redan har påpekats — tanken på ett dylikt samband blivit en huvudtes. *Passionerna* läste Fridholm emellertid på samma sätt som Lamm; han såg alltså i dikten ett vittnesbörd om Shaftesburys betydelse för Thorild. Ja, han gick ännu längre än Lamm: efter en detaljerad jämförelse mellan *Passionerna* och prosahymnen i *The Moralists* förklarar han att det är uteslutet att inte

Thorilds hänfödda hexametrar skulle ha inspirerats av Shaftesburys mäktiga prosarytmer.

Fridholm framhöll också överensstämmelsen mellan *Passionerna* och ett annat dokument, som är ungefär samtidigt med den thorildska dikten och som i den tyska litteraturens historia intar en liknande plats: den pseudogoetheska prosadikten *Die Natur*. Ett direkt samband är uteslutet: *Die Natur* delgavs allmänheten — och en strängt begränsad allmänhet var det — först vid årsskiftet 1782—83 i den handskrivna *Journal von Tiefurt*, som cirkulerade i Weimar; då låg Thorilds dikt fortfarande otryckt i Utile duleis arkiv. Fridholm, som finner överensstämmelserna mellan de båda dikterna så slående, att de omöjligt kan bero på en tillfällighet, förklarar dem med att även *Die Natur* är inspirerad av Shaftesbury, ja, »helt genomdränkt» av honom. Att det är fråga om ett äkta Goethe-verk finner han också självskrivet; han avvisar varje tanke på att någon annan skulle ha kunnat vara verkets upphovsman. Därvid följer han, förklarligt nog, den traditionella uppfattningen; tyska Goethe-forskare har kategoriskt försäkrat, att ett verk av denna art, med så upphöjda tankar och så ädel form, kan ha skapats blott av Mästaren själv, och att det icke har mer än ett enda verkligt motstycke — i en Goethe-dikt.

Det höga röstläget kan väl åtminstone delvis förklaras av att verkets äkthet blivit bestridd av ingen mindre än Goethe själv. Redan från början väckte det stort uppseende och tillskrevs honom, men i ett brev till fru von Stein bemyndigade han henne att förklara, att han inte var författaren utan att stycket var »nach dem Griechischen», och att den ansvarige var en ung man vid namn Tobler. Detta brev förblev visserligen inte okänt för forskningen, men det togs som ett utslag av den store diktarens lust att mystifiera, och den stackars Tobler avfärdades som en yngling utan minsta förståelse för stora tankar, en fonografisk talang. Det sista omdömet röjer i all sin överlägsenhet en viss tvekan; det kunde ju tänkas att Tobler haft något med verket att skaffa men i så fall endast som ett mekaniskt redskap, en tratt, genom vilken husbondens röst hördes, klangfull och majestätisk. I allmänhet ansågs dock även ett sådant medgivande överflödigt. Bortsett från de s. k. inre bevisen — vilka givetvis i och för sig betraktades som mer än tillräckliga — fanns det yttre: den renskriftvari dikten tillställdes fru von Stein för journalens räkning hade verkställt av Goethes sekreterare, och Goethe hade själv gjort rättelser i manuskriptet. Därtill kom att han på sin ålderdom, då *Die Natur* för första gången skulle tryckas, förklarade att han visserligen inte kunde påminna sig att han författat »dessa reflexioner» men att de stämde väl överens med de föreställningar han den tiden haft.

Emellertid har i våra dagar två klassiska filologer, Schultz och Dornseiff, oberoende av varandra och ungefär samtidigt kommit till det resultatet, att Goethe talade bokstavlig sanning, då han meddelade fru von Stein att det bidrag han tidigare sänt henne inte var av hans hand utan var en bearbetning av ett grekiskt original, utförd av Tobler.³ Så har

³ Franz Schultz, *Internationale Forschungen zur Literaturgeschichte (Festschrift für Julius Petersen)*, 1938, s. 79 ff. Franz Dornseiff, *Die antike Quelle von Goethe—Toblers Aufsatz »Die Natur»*. *Die Antike* 15, 1939, s. 274 ff. Se också E. R. Curtius, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, 1948, s. 115 ff.

denne äntligen fått upprättelse; han var inte bara en ung idealist och hänförd Goethe-beundrare utan också en man med kunskaper, särskilt i grekiska. År 1781 hade han publicerat en fullständig Sophokles-översättning; han översatte också Aischylos' Prometheus och Orfeus' Argonautica; 1784 offentliggjorde han ett urval av Orfeus' hymner.

Tobler, som var väl medveten om att det är »die Kräfte der lebenden, wirkenden Natur» som besjungs i de orfiska hymnerna, påpekade själv i ett förord till sin översättning, att de stundom kunde komma nära ett slags »Spinosismus». Detta fann han uppenbarligen ägnat att ingiva läsaren betänkligheter, men han framhöll som ett försvar mot eventuella anklagelser, att om läsarna stärktes i sin känsla av vördnad för den alltid verkande naturens hemliga krafter och vande sig vid att tänka sig dem mer levande och heligare än som var brukligt enligt tidens ton, så visste han inte vad det låge för skada däri.

Die Natur är ingen översättning av en orfisk hymn utan snarare en tämligen fri parafras. Detta gör det så mycket mer förklarligt att man där stundom tycker sig höra tongångar inte bara från Spinoza utan också från Shaftesbury. Men till grund ligger otvivelaktigt den tionde orfiska hymnen, *O physi*. Några av de parallellställen som Dornseiff anför kan tjäna att belysa sammanhanget. I *Die Natur* heter det: »Ungebeten und ungewarnt nimmt sie uns in den Kreislauf ihres Tanzes auf. . . Sie schafft ewig neue Gestalten: was da ist, war noch nie; was war, kommt nicht wieder: Alles ist neu und doch immer das Alte . . . Sie baut immer und zerstört immer.» I den orfiska hymnen beskrivs naturen som alltid i rörelse, snabbt välver hon sina steg i oupphörliga kretsar, hon skapar alltid men är också det ändlösa slutet på allt.

»Sie ist die einzige Künstlerin», sägs det om naturen i den tyska parafrazen; konstrik, gestaltskapande är hon enligt den grekiska hymnen. På det ena hållet säges skaran av hennes barn vara oräknelig: »Ihre Kinder sind ohne Zahl. Sie spritzt ihre Geschöpfe aus dem Nichts hervor.» På det andra kallas hon »snabbföderska» och sägs vara rik på säd. Upplysningen att hennes skådespel alltid är nytt, därför att hon alltid skapar nya åskådare, har sin motsvarighet i epiteten »alltid flödande, gestaltskapande». På båda hållen tillerkänns henne evigt liv.

*

De orfiska hymnernas ålder är svår att bestämma. Sin nuvarande form torde de ha fått relativt sent, ett par århundraden efter vår tideräkningens början. Å andra sidan har det uppenbarligen funnits en »orfisk» diktning långt tidigare; den citeras bl. a. av tragödemna och Platon. Det är därför lätt att förstå, att hymnerna länge betraktades som minnen av en urtidens diktkonst. Så bedömdes de — för att endast nämna några exempel — av de italienska 1400-talsfilosoferna Ficino och Pico della Mirandola, av den unge Goethe och av hans vän och lärare Herder. Den världsbild vi möter i dem, tydligast kanske i den här diskuterade tionde hymnen, är också i sina grunddrag densamma som den för-sokratiska naturfilosofiens: den är klart monistisk på samma sätt som Herakleitos' världsbild är det. Därav följer, att det kan vara svårt att avgöra, om ett direkt samband måste förutsättas mellan Thorilds dikt

och den orfiska hymnen till naturen eller om det inte snarare är fråga om naturfilosofiskt allmångods. En detaljjämförelse mellan de båda dikterna synes nödvändig. Eftersom den orfiska hymnen torde få betraktas som tämligen svårtillgänglig, återger jag den här in extenso i svensk översättning. Därvid följer jag originalets radindelning utan att dock göra något som helst försök att återge dess versmått, hexameter.⁴

O Natur, allmoderliga gudinna, konstrika moder,
himmelska, uråldriga, mångskapande gudom, härskarinna,
allbetvingande, okuvliga ledarinna, allbestrålande,
allhärskarinna, du vördade, över allt annat upphöjda,
oförgängliga, förstfödda, prisad i forntidssånger, du som ger männen
hjälterykte,

du som dväljes i mörker, mångferarna, ljusbringande, svårbetvingna,
ljudlöst virvlar du fram på fötternas spetsar.

Helig är du, gudarnas behärskare, oändlig och alltings fulländning,
i dig har alla del, du ensam ej delar med någon.

Född av dig själv, ej avlad, prisas du, glädjebringande, för stora
dygder.

Fagert blommande, krans, i allt inträngande, rik på kunskap,
ledarinna, du som styr, du brud, som ger liv och näring åt allt,
du som själv är dig nog, rättvisa, du mångbenämnda som övertalar
med hjälp av behagen,

du himmelens, jordens och havets gudinna,
bitter för de ohörsamma, ljuv för de lydaktiga,
allvis, allgivarinna, fostrarinna, allhärskarinna,
du som driver fram växtligheten och bär frukt, du som bringar det
mognade till upplösning,

allas fader och moder du är, amma och vårdarinna.

Snabb födsel förlänar du; rik, mångfödande, kommer du fältets gröda
att mogna.

Konsterna behärskar du alla, danande, mångskapande, mäktiga gudom.

Evig är du, rörelse frambringar du, mångferaren, klokast av alla.

Raskt i en evigt strömmande virvel du välver ditt lopp likt en flod,

allt genomströmmande, kretsformig, alstrande nya gestalter,

skönt tronande, ärad, du den enda som utför sin vilja.

Spirbärande, från höjden dundrar du högljutt, du den mäktigaste,

aldrig bävande, allt kuvande, öde, ödesgudinna, eldsprutande,

evigt liv och odödlig försyn.

Ditt är allt, ty du ensam skapar ju allt detta.

Men, gudinna, jag beder dig, att du i en lyckosam tid

skänker fred och hälsa och god växt åt allt.

Redan det faktum, att Thorilds dikt liksom den orfiska hymnen är en hyllning på hexameter till gudinnan Natur, kan ju vara värt att noteras. Från den grekiska filosofien kan han knappast ha hämtat uppslaget; hymnens anonyma författare synes i själva verket ha varit den förste som på detta sätt personifierade naturen i gudinnegestalt. En föregångare

⁴ Jag vill begagna tillfället att här tacka mina vänner läroverksadjunkten fil. dr Harry Linde och lektorn fil. dr Tage Wikström för den stora tjänst de gjort mig genom att granska och på olika punkter förbättra min tolkning av hymnen, vars ordalag inte alltid är så klara. Där olika läsarter föreligger har jag givetvis följt någon som Thorild kan tänkas ha känt till, inte någon som moderna emendatorer eventuellt anser vara riktigare.

hade Thorild ju i Shaftesbury, men dels är Shaftesburys hymn skriven på prosa, dels är — såsom jag redan har visat — hans syn på naturen en annan än Thorilds: naturen är för honom icke kraftens yttersta källa, icke skaparen själv, över henne står den som ger henne kraft att skapa. Gemensamt för Thorilds dikt och den orfiska hymnen är däremot, att naturen själv framställes som den källa varur kraften strömmar, den kraft som skapar och förintar.

Naturen är själv den högsta gudomen. Anslaget är detsamma i *Passionerna* som i den orfiska hymnen. Utan att ordet nämns är det som allmoder naturen åkallas. Från hennes sköte skall behag och rörande skönhet strömma över skaldens sång; därifrån strömmar också »kraft av evighet»; hon är en källa »av smärta och vällust, källa av ljus, av själ». På samma sätt anropas i hymnen naturen som den evigt alstrande; åt allt ger hon liv och näring och kraft att växa; från henne kommer ljuset: hon är allbestrålande. Behag och glädje för hon med sig; ljuv är hon mot dem som följer henne.

Naturen är oändlig och alltings fulländning, heter det i den orfiska hymnen; hon är »fagert blommande» och driver fältets gröda att mogna men förintar också — upplöser, bringar till förruttnelse — det som mognat. Thorild synes mig komma mycket nära dessa formuleringar, då han beskriver naturen som fågring i blomman, som alla varelsers fullhet, som oändlig och som den som »härjar och välgör, ler och ger liv och rasar och dödar». *Physis*, den allt kuvande, eldsprutande gudinnan, dundrar högljutt från höjden, men skänker också mognad åt fältets gröda och frukt och härskar över havet. På samma sätt hotar Naturen i Thorilds dikt »förskräcklig i dundret» och »gnistrar vrede i blixten», men smilar också från den rödgula frukten och brusar »fraggande» och gruvlig i vågen.

Intressantare än alla dessa detaljöverensstämmelser är emellertid den för båda dikterna gemensamma och i dem båda genomgående föreställningen om naturen som ett flöde av liv och kraft — de båda orden är här i själva verket absoluta synonymer — ett flöde som är evigt, som har sin källa i sig själv och ständigt föder sig själv på nytt.

»Ljudlöst virvlar du fram på fötternas spetsar», heter det i hymnen om den »ljusbringande» gudinnan Natur. Naturens kraft »strömmar lätt som en gudomsfläkt i det glädande ljuset», säger Thorild. »Nöjet», kärleken, alstringsdriften, som »föder begären», strömmar »himmelskt», från evighet, ur Guds sköte, ropar Thorild; det är

... centrum i alla naturens kretsar, ack, evigt
kringom vilket vimla och röras de levande stoften,
aldrig vilande.

Han talar om en evigt evigt välvande kraft, om det evigt sig utgjutande livet, om kretsar av skönhet och väl som öppnar sig för hans ögon. Och allt detta har sin motsvarighet i hymnen, där naturen, den ur sig själv födda, mångfödande, danande gudinnan, bruden som ger liv åt allt, alltings fader och moder och amma, säges välva sitt lopp »raskt i en evigt strömmande virvel» ... »alltgenomströmmande, kretsformig, alstrande nya gestalter».

»Den vises hymn, betraktelse, andakt till naturen», så har Thorild själv

i sitt »Till det högre allmänna» riktade förord karakteriserat *Passionerna*. Men är det tänkbart, att han har låtit sig inspirera av den orfiska hymnen till naturen? Kan han över huvud taget ha känt till den? Martin Lamm har ju förutsatt en sådan okunnighet om grekisk litteratur hos den unge Thorild, att Platon endast skulle ha varit ett namn för honom, då han först kom till Lund. Så illa var det emellertid ingalunda beställt. Grekiska ingick i gymnasiekursen, och en av Thorilds lärare i Göteborg, lektor Gabriel Beyer, hade år 1763 givit ut en grekisk krestomati för gymnasieungdomen, den första i sitt slag i vårt land, uppställd efter moderna principer och innehållande ett synnerligen representativt urval litteraturprov, bl. a. ett utdrag ur en av Platons dialoger. Den hade mottagits med stor tillfredsställelse och rekommenderats till både gymnasier och universitet av rikets högsta skolmyndighet, det församlade biskopskonventet. Denna krestomati, *Excerpta graeca*, inrymmer visserligen inte någon orfisk hymn. Sitt intresse för antik diktning av liknande slag ådagalade Beyer dock genom att i sin bok införa ett utdrag ur Pythagoras' *Carmina aurea*, en litteratur, som ju ofta sammanställs med den orfiska. Mer säger det kanske, att den som utgjorde hans förebild, då han gav ut sin krestomati, var den berömde tyske filologen Johann Matthias Gesner, professor i Göttingen, Gesner var nämligen en stor kännare och beundrare av den orfiska diktningen. År 1759 hade han i Vetenskaps societeten i Göttingen hållit ett föredrag, *Prolegomena Orphica*, vari han gentemot en del samtida forskare, bland dem Robert Lowth, hävdade, att Orfeus måste vara mer än ett bedrägligt namn, att man måste förutsätta en verklig författare bakom de orfiska diktverken. Detta föredrag trycktes sedan som inledning till den edition — en *editio princeps* enligt den moderne filologen G. Quandt — som 1764, tre år efter Gesners död, gavs ut av G. C. Hamberger och vars noter och konjekturer bar vittne om Gesners lärdom och skarpsinne. Hur högt skattad Gesner var bland Thorilds lärare på Göteborgs gymnasium framgår för övrigt därav, att latinlektorn Johan Rosén i konsistoriet meddelade sin avsikt att till tjänst för rikets gymnasieundervisning »upplägga», dvs. ge ut, hans *Chrestomathia Ciceroniana*. Detta var år 1764, och samma år förklarade filosofen, bibelöversättaren och reformpedagogen Johan Gothenius, likaledes i konsistoriet, att han önskade se Gesners skolordning införd vid de svenska gymnasierna. Han fann den rent av »oomgängelig», och han kallade dess upphovsman »den store och erfarne Scholemannen».

Det förefaller knappast vara ett orimligt antagande, att någon av dessa tre Gesner-beundrande lektorer har förmedlat Thorilds bekantskap med Orfeus — kanske också med Gesners *Isagoge*, hans »korta inledning» till lärdomshistorien, där stor uppmärksamhet ägnas åt den aldra äldsta grekiska filosofien — och som dess representant gällde för Gesner Orfeus ej mindre än Herakleitos. Skall man välja en av de tre, tänker man väl i första hand på Beyer, kännare av såväl grekisk diktning som av filosofi, lärare i båda ämnena, och därtill — vilket kanske är ännu viktigare i detta sammanhang — på en gång filolog och svärmeande.

Kanske kan det också förtjäna nämnas, att en Orfeus-volym, visserligen inte av den gesner-hambergerska editionen utan av den som Eschenbach hade ombesörjt år 1689, alltså ingår i det gamla gymnasiebiblioteket.

*

Denna undersökning har rört sig längs två linjer, som kan tyckas leda åt var sitt håll. Thorilds dikt har sammanställts dels med den gammaltestamentliga poesien, dels med den orfiska hymndiktningen. Någon gång har rentav samma citat kommit till användning i båda sammanhangen. Häri ligger dock, såvitt jag vågar döma, ingen motsägelse. I båda fallen rör det sig om en diktkonst som av romantikerna och deras föregångare betraktades som uråldrig, helig poesi, i mänsklighetens barndom framsprungen ur en gemensam rot och speglade urgammal visdom och tro. Så såg Lowth saken, om han också inte jämställde de orfiska hymnerna med de gammaltestamentliga psalmerna utan karakteriserade dem som åkallande böner, avsedda för offerkult. Så såg Gesner den, så Herder och Goethe. Några år innan *Passionerna* tillkom, hade för övrigt Herder offentliggjort ett försök till en syntes av samma art som den Thorild förefaller mig ha velat åstadkomma: i sin skrift *Älteste Urkunde des Menschengeschlechts* (1774) hade han tolkat den bibliska skapelseberättelsen som en stor naturhymn, diktad i handling och icke i ord. Den hade också av den hänförde Goethe hälsats som en »blixtrande och gryningsleende orfisk sång».

Thorild ville, såsom jag redan tidigare har framhållit, i hymnens form ge uttryck åt sin nyvunna, nära nog extatiska tro på naturen. Om han därvid lånade både ord och symboler från den bibliska poesien, innebär detta knappast något att förvåna sig över. Därigenom gav han ju sitt språk något av den högstämt religiösa klang som kräves av en hymn, samtidigt som hans nya tro framträdde i så mycket skarpare relief genom kontrasten mot det hävdvunna uttryckssättet. Detta bör ha tett sig så mycket naturligare för honom som han i den orfiska hymndiktningen kan ha återfunnit åtskilliga drag som var honom välbekanta från den gammaltestamentliga poesien. Hur detta skall förklaras är här inte platsen att diskutera; för Thorild bör det emellertid ha framstått som ett bevis för riktigheten av hans tro på en uppenbarelse, högre och äldre än det skrivna ordets, en uppenbarelse, som bestod i handling och känsla, inte i ord, en uppenbarelse av en gud, vars rätta namn är Natur, därför att nyckeln till hans väsens hemlighet är ingen annan än kraft, skaparkraft, alstringskraft.